

Shodiya JALILOVA,
O'zDSMI Madaniyatshunoslik
mutaxassisligi magistranti

MADANIYATDA AN'ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK O'RTASIDAGI MUVOZANAT

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada madaniyat tarixida an'anaviylik va zamonaviylik tushunchalari, ularning o'zaro muvozanati hamda madaniyat taraqqiyotidagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Maqolada ijtimoiy jarayonlarda madaniyatning uzluksiz rivojlanishi va innovatsion o'zgarishlar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: an'anaviylik, zamonaviylik, formatsion yondashuv, sivilizatsiya, Sharq sivilizatsiyasi, G'arb sivilizatsiyasi.

Аннотация. В данной научной статье анализируются понятия традиционности и современности в истории культуры, их взаимное соотношение, а также изменения в развитии культуры. В статье исследуются непрерывное развитие культуры и инновационные изменения в социальных процессах.

Ключевые слова: традиционализм, современность, формационный подход, цивилизация, восточная цивилизация, западная цивилизация.

Abstract. This scientific article analyzes the concepts of traditionalism and modernity in cultural history, their interrelationship, and changes in cultural development. The article explores the continuous development of culture and innovative changes in social processes.

Keywords: traditionalism, modernity, formational approach, civilization, Eastern civilization, Western civilization.

Madaniyat taraqqiyotida an'anaviylik va zamonaviylik dinamik munosabatda bo'lib, bugungi globallashuv jarayonida zamonaviy madaniyatlar ko'pincha ikkala elementning, ya'ni an'anaviylik va zamonaviylikning muvozanatini tartibli joylashishidan tashkil topib, har bir jamiyat o'ziga xos tarixiy-ijtimoiy va madaniyat sharoitlariga mos ravishda bu ikki tamoyil o'rtasidagi nisbatni shakllantiradi.

"An'anaviylik" so'zi urfdan kelib chiqqanlik, qadimdan davom etib kelayotgan odat va qadriyatlarga moslik, degan lug'aviy ma'nolarni beradi. Aniqroq qilib aytganda esa, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan urf-odatlarga sodiqlik demakdir.

An'anaviylik – madaniyatning uzluksizligi. Madaniyat, qaysi turi bo'lmasin, mazmunan va

mohiyat jihatidan jamiyatning talablariga javob berishi, inson hayoti va dunyoqarashida jiddiy o'zgarishlarga sabab bo'lishi kerak. Zotan, jamiyatda yuz bergan o'zgarishlarni madaniyat aks ettiradi. Ayniqsa, nomoddiy madaniyat bu jihatdan ahamiyatlidir.

Masalan, mustaqillik davrida o'zbek xalqining qadriyat, udum, oila munosabatlarida katta siljishlar yuz berdi. Chunki uzoq tarixga ega bo'lgan qadriyatlar aynan an'anaviylikka tayanadi. An'ana o'zbek xalqining madaniyati uzluksizligini ta'minlaydigan asosiy omil sifatida butun dunyo odamlari, ayniqsa, g'arbliklar tomonidan e'tirof etildi. An'ananing uzluksizligi oilaning mustahkamligiga, yoshlar tarbiyasining tobora takomillashib borishiga omil bo'ldi. Masalan, O'zbekistonning turli hududlarida

yashovchi xalqlar orasidagi marosimlar, an'ana va urf-odatlar o'ziga xos tarzda davom ettiriladi. Bu – madaniyatning moddiy va ma'naviy qatlamlarining to'qnashuvi emas, balki tarixiy uzluksizlikning dalilidir.

An'analirimiz haqida gapirar ekanmiz, shu terminning etimologiyasiga to'xtalib ketish o'rinlidir. "An'ana" atamasi arab tilidan olingan bo'lib, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan urf-odat, axloqiy me'yor, madaniy ko'nikmalar, dunyoqarashlar tizimidir. Ya'ni an'anaviylik jamiyatning madaniy xotirasi, u o'zida o'tgan tajriba, tarixiy o'zlik, milliy ruhni saqlaydi. An'ana milliy o'zlikni anglashga olib keladi. Sababi, hamma davrlarda ham barcha mamlakatlarda madaniyatning rivojlanishi doimo qadriyatlarni baholash natijasi o'laroq yuz bergan. Madaniyatshunos olim E.Tylor aytganidek, *"An'anaviylik – inson tomonidan o'zlashtirilgan bilim, e'tiqod, san'at va urf-odatlar majmuyi"*dir.

"Zamonaviylik" – davr talablari, o'zgarishlari va taraqqiyotni chuqur his etib, hozirgi zamon bilan hamnafas yashash, dolzarb vazifalarga tezkor javob bera olish va kelajakka mas'uliyat bilan yondashishdir. Bu tushuncha o'tmishni anglagan holda bugungi kun hodisalarini teran tasavvur qilish va faol bo'lishni ifodalaydi. Zamonaviylik – madaniyatning yangilanishi, bu yangilikka intilish, texnologiya, san'at, ijtimoiy hayotda yangilikka bo'lgan ochiqlik. U madaniyatning texnologik, ijtimoiy-iqtisodiy va axborot jarayonlari natijasida yuzaga kelayotgan o'zgarishlaridir. Zamonaviy madaniyat, asosan, global ta'sirlar va kommunikatsiya vositalari orqali shakllanadi. U an'anaviylikni inkor etmaydi, balki uni yangicha shaklda qayta talqin qiladi. Masalan, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar madaniyatini tubdan o'zgartirdi. An'anaviy muloqot shakllari raqamli muloqot bilan birlashmoqda, bu esa madaniyatning yangi zamonaviy ko'rinishiga olib keladi – bu esa zamonaviylikning amaliy ifodasidir.

Bugungi kunda madaniyatshunoslikning dolzarb masalasi – an'anaviylik va zamonaviylikning o'zaro munosabati, ularning madaniyat taraqqiyotiga ta'siri va ular orasidagi uyg'unlikni izohlashdir. Umuman olganda, ikkisi o'rtasidagi uyg'unlik nimada? Madaniyatni bir daraxt deb hisoblasak, an'anaviylik uning ildizi, zamonaviylik esa shox va barglaridir. Ikkisi har doim bir-birini to'ldiradi: biri o'zida o'tgan tajribani saqlasa, ikkinchisi uni yangi sharoitda davom ettiradi. Ayniqsa, O'zbek madaniyati kontekstida bu masala mustaqillik davrida milliy qadriyatlarni

saqlash va zamonaviy madaniy jarayonlarga moslashish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb eta boshlagan.

An'anaviylik – bu jamiyat tarixining ma'naviy qismi bo'lib, u avloddan-avlodga o'tadi. O'zbek madaniyatida an'anaviylik bir qator ijtimoiy-madaniy fenomenlar orqali ifodalanadi: oilaviy qadriyatlar, qishloq urf-odatlari, bayramlar, madaniy xotira kabi. Buni Navro'z bayrami misolida ko'rib chiqsak. O'zbekistonning barcha hududlarida Navro'z bayrami an'analari nafaqat tarixiy marosim sifatida saqlanib qolmoqda, balki zamonaviy yoshlar tomonidan ham yangi formatlarda nishonlanmoqda – bu an'anaviylik va jamiyatning hozirgi madaniyati o'rtasidagi uyg'unlikning amaliy ko'rinishidir. Navro'z bayrami Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida an'anaviylik va zamonaviylik uyg'unligining yorqin namunasi sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, ushbu bayramning ildizlari qadimgi zardushtiylik davriga borib taqaladi [1]. "Avesto"da bevosita "Navro'z" atamasi uchramasa-da, unda yangi yilning boshlanishi, tabiatning uyg'onishi hamda ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash g'oyalari muhim o'rin egallaydi. Aynan shu g'oyalar keyinchalik bahorgi tengkunlik bilan bog'liq marosimlar tizimida mujassamlashgan [2].

Arxeologik va tarixiy manbalarga ko'ra, Navro'z dastlab quyoshning bahorgi tengkunligiga bag'ishlangan astronomik marosim sifatida shakllangan. Abu Rayhon Beruniy o'zining "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida turli xalqlarda yil boshi va bahorgi tengkunlik munosabati bilan o'tkazilgan marosimlar haqida batafsil ma'lumot beradi. Bu holat Navro'zning tabiat va kosmik tasavvurlar bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi [2]. Islom madaniyati davriga kelib, Navro'z diniy mazmundan ko'ra ko'proq ma'naviy va ijtimoiy ahamiyat kasb etgan xalq bayrami sifatida yashab qolgan.

Madaniyatshunos olim A.Mavrulov ta'kidlaganidek, islomiy davrda ko'plab qadimgi marosimlar yangi madaniy muhitga moslashgan holda xalq an'analari shaklida davom etgan. Bu jarayon madaniyatning tarixiy uzluksizligi va moslashuvchanligini yaqqol namoyon etadi [3]. Temuriylar davrida Navro'z davlat miqyosida nishonlanadigan umumxalq bayramiga aylangan bo'lib, u jamiyat birligi va ijtimoiy barqarorlik ramzi sifatida qaralgan. Keyinchalik sovet davrida Navro'z mafkuraviy nazorat ostiga olinib, "Bahor bayrami" nomi ostida cheklangan shaklda nishonlangan. Uning nomi o'zgartirilib, mazmunini cheklashga urinishlar bo'lgan bo'lsa-

da, xalq qalbidan o'chmadi. Bahor nafasi bilan birga yashab kelgan bu qadriyat odamlar xotirasida, urf-odatlarida va oilaviy marosimlarda yashirincha davom etdi. Aynan shu ichki sadoqat va e'tiqod tufayli Navro'z vaqt sinovidan o'tib, o'z asl mohiyatini saqlab qolgan holda bugungacha yetib keldi. Mustaqillik yillarida esa Navro'z yana o'zining tarixiy va milliy mazmunini tiklab, rasmiy davlat bayrami maqomiga ega, an'anaviy qadriyatimiz sifatidan nishonlanadigan bo'ldi. Bu holat an'ana va zamonaviylik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yaqqol ko'rsatadi [4].

Bugungi kunda Navro'z nafaqat tarixiy-madaniy meros sifatida, balki zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda yangicha shakl va mazmunda nishonlanmoqda. Ayniqsa, yoshlar tomonidan Navro'zning ommaviy tadbirlar, madaniy festivallar va zamonaviy kommunikatsiya vositalari orqali keng targ'ib etilishi an'anaviy madaniyatning zamonaviy madaniy muhitga integratsiyalashuvini ko'rsatadi.

Madaniyat va tarixni o'rganishda ikki xil metodologik yondashuv mavjud: formatsion va sivilizatsion. Biz quyida aynan shu kabi o'zgarishlarni misollar orqali yoritishga harakat qilamiz. Formatsion yondashuv XIX asrning ikkinchi yarmida Karl Marks va Fridrix Engels tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, jamiyat taraqqiyotini ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar almashinuvi orqali tushuntiradi. Ushbu yondashuvga ko'ra, jamiyatning ishlab chiqarish usullari, mulkchilik shakllari va iqtisodiy munosabatlari o'zgarishi madaniyatning shakl va mazmuniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. A.Mavrulov "Madaniyat nazariyasi" asarida formatsion yondashuv madaniyatni jamiyatning moddiy bazasi bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish imkonini berishini ta'kidlaydi. Bu yondashuvga ko'ra biz madaniyat va tarixni besh davrga bo'lamiz.

Ibtidoiy davr madaniyati sinkritik, ya'ni tabaqalashmagan madaniyat hisoblanadi. Bu davrda madaniyat diniy, badiiy, axloqiy, ilmiy tushunchalarga ajralmagan. Bunga bitta yorqin misol bu – nikoh. Hozirda nikoh diniy, huquqiy, ijtimoiy-madaniy shakllarga bo'linadi. Lekin ularning ildizlari ibtidoiy davrga borib taqaladi. Chunki nikoh alohida diniy yoki huquqiy marosim bo'lmagan, u tabiat sikli bilan bog'liq marosim bo'lgan. Qabila jamiyatiga kelib esa nikoh endi ijtimoiy me'yorga aylanadi: turmush qurish qabilaviy qoidalar bilan tartibga solina boshladi, diniy ruhoniylar yoki oqsoqollar tomonidan o'tkazildi. Qadimgi Misr va Bobilda ham to'ylar xudolar ismi bilan qasamyod tarzida o'tgan, bularning

barchasi ibtidoiy sinkritiklikning an'anaviylik shakliga aylangan holati edi.

Quldorlik davriga kelib esa jamiyat sinflarga ajratila boshladi, ya'ni qullar va quldorlar sinfiga. Shu jumladan, madaniyat ham tabaqalashgan: quldorlar madaniyati yozma, falsafiy, qullar madaniyati esa og'zaki, xalqona shaklda. Qullar madaniyati timsoli sifatida biz Ezopni olishimiz mumkin. Uning masallarida tabiat, hayvon, inson dunyosi bir-biri bilan aralashadi, ko'p masallarida hayvonlar insoniy fazilatlar bilan gavdalanadi. Ezopning masallaridagi axloqiy-diniy pandlar g'oyasini keyinchalik "Guliston", "Qobusnoma", "Hayrat ul-abror"da, oxirgi asrlarga kelib esa Jorj Oruelning "Hayvonlar fermasi" asarida ko'rishimiz mumkin. Ezop yozma madaniyatga kira olmagan bo'lsa ham, "xalq og'zaki ijodiyoti" qadriyatlariga ildiz yaratib bergan.

Feodalizm davrida Sharqda saroy madaniyati, tasavvuf falsafasi, adab va axloq ta'limoti gullasa, G'arbda Renessans boshlanib, inson shaxsining qadri, erkin fikr, san'at va fanning uyg'onishi davri bo'lgan. Alisher Navoiy tasavvuf falsafasi asosida insonni Yaratuvchining in'omi sifatida ulug'laydi, "komil inson" g'oyasi bilan insonni yetuklik, axloqiy kamolot sari chorlaydi. Bu umuminsoniy yondashuvning sharqona shaklidir.

G'arbda esa Shekspir asarlarida inson ruhiyati, muhabbat, vijdon, xiyonat, adolat kabi umumbashariy kechinmalarni tahlil qiladi. Navoiydagi an'anaviy, diniy-axloqiy qadriyatlar saqlanib, bugunda ma'naviyat, millatlararo hurmat, tinchlik zamirida, Shekspirdagi shaxs erkinligi, fikr mustaqilligi bugungi inson huquqlari, demokratiya g'oyalarida o'z ifodasini topmoqda. Har ikkisi ham feodal davr madaniyatidan chiqib, umuminsoniy qadriyatlarga yo'l ochib bergan.

Kapitalizm davrida ishlab chiqarish, ilm-fan, shahar madaniyati shakllandi, millat va davlat tushunchalari paydo bo'ldi, sanoat inqilobi, ma'rifatparvarlik va realizm san'ati madaniyatni yangi bosqichga olib chiqdi. Bu davrda shakllangan qadriyatlarni bugungi global zamonaviy madaniyatning poydevoriga aylandi. Masalan, inson erkinligi – inson huquqlari, gender tenglikka, ilm-fan taraqqiyoti – raqamli madaniyat, sun'iy intellekt, global ta'limga, mehnat qadri esa kasbiy erkinlikka. Kapitalizm davrida shakllangan madaniyatni bugungi umuminsoniy hamkorlik, ilm-fan yutuqlari va milliy o'zlikni saqlash g'oyalarining poydevori desak xato bo'lmaydi.

Formatsion yondashuvga ko'ra, kommunistik (sotsialistik) formatsiya jamiyat taraqqiyotining

Madaniyatshunoslik, Nomoddiy madaniy meros

muhim tarixiy bosqichlaridan biri bo'lib, unda jamoaviylik, ijtimoiy tenglik va mehnatning ustuvor qadriyat sifatida talqin etilishi madaniyatning asosiy belgilarini tashkil etgan. Davlat mafkurasi ta'sirida madaniyat ijtimoiylashgan va ideologik mazmun kasb etgan. Mazkur davrda shakllangan madaniy qadriyatlar bugungi jamiyatda to'liq yo'qolib ketmagan, balki yangi ijtimoiy sharoitlarda transformatsiyaga uchragan. Jumladan, jamoaviylik g'oyasi zamonaviy fuqarolik jamiyati, ijtimoiy hamkorlik va volontyorlik faoliyati orqali namoyon bo'lmoqda. Rasmiy tenglik g'oyasi esa bugungi kunda teng huquqlilik va teng imkoniyatlar tamoyillari bilan boyitilgan.

Kommunistik formatsiya sharoitida mehnat jamiyatning asosiy axloqiy mezon sifatida qaralgan bo'lsa, zamonaviy madaniyatda bu qadriyat kasbiy erkinlik, malakavaijodiy salohiyatni rivojlantirish g'oyalari bilan uyg'unlashmoqda. Ilm-fan va ta'limning ustuvorligi esa bugungi raqamli madaniyat, global ta'lim tizimi va ilmiy hamkorlik jarayonlarining rivojlanishiga zamin yaratdi. Shu bois, kommunistik formatsiya davrida shakllangan madaniy qadriyatlar zamonaviy madaniyatning bevosita poydevori bo'lmasada, uning shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatgan tarixiy-madaniy omillar sifatida baholanadi. Bu holat madaniyat taraqqiyotining formatsion izchilligini yaqqol ko'rsatadi.

Sivilizatsion yondashuv XIX–XX asrlarda N.Danilevskiy, O.Shpengler va A.Toynbi tomonidan ilmiy asoslangan bo'lib, jamiyat va madaniyatni o'ziga xos tarixiy-sivilizatsion tizim sifatida tahlil qiladi. Ushbu yondashuv madaniyatni faqat iqtisodiy omillar bilan izohlashni cheklangan deb hisoblaydi va madaniy rivojlanishda qadriyatlar, diniy e'tiqodlar, mentalitet va tarixiy xotiraning hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi. Mavrulovning fikricha, sivilizatsion yondashuv madaniyatning ichki mantiqiy rivojlanishini, uning uzluksizligini va barqarorligini tushuntirishga xizmat qiladi. Sivilizatsion yondashuvga ko'ra, har bir sivilizatsiya o'ziga xos madaniy kodga ega bo'lib, bu kod an'analar orqali avloddan avlodga uzatiladi. Zamonaviylik esa mazkur madaniy tizim doirasida yangilanish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. Madaniy va sivilizatsion jarayonlar shunchaki texnologik taraqqiyot emas, balki insonlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar, davlat tuzilmasining markazlashuvi, madaniy tamoyillar va inson xulq-atvoridagi o'zgarishlar orqali shakllanadi [5].

Sivilizatsion yondashuv madaniyat taraqqiyotini jamiyatning iqtisodiy tuzilmasidan ko'ra kengroq tarixiy-madaniy jarayon sifatida talqin qiladi.

Ushbu yondashuvga ko'ra, madaniyat har bir sivilizatsiyaning tarixiy tajribasi, qadriyatlar tizimi, diniy e'tiqodlari, mentaliteti va turmush tarziga bevosita bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli, madaniy rivojlanish bir xil formatsion bosqichda bo'lgan jamiyatlarda ham turlicha namoyon bo'lishi mumkin. Sivilizatsion yondashuv nuqtayi nazaridan qaralganda, zamonaviy global madaniyat yagona model asosida emas, balki turli sivilizatsiyalarning o'zaro muloqoti va ta'siri natijasida shakllanmoqda. Sivilizatsiya tuzilishida ijtimoiy identitet, madaniyat, qadriyatlar va davlatning roli kabi murakkab komponentlar bor [6]. Masalan, G'arb sivilizatsiyasida shakllangan texnogen madaniyat ilm-fan, texnologiya va ratsional tafakkurga tayanadi. Bugungi kunda bu qadriyatlar raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va global axborot makoni orqali butun dunyoga tarqalmoqda. Biroq bu jarayon boshqa sivilizatsiyalarning madaniy xususiyatlarini to'liq inkor etmaydi.

Sharq sivilizatsiyasi misolida esa madaniyatda an'anaviylik, ma'naviy meros va axloqiy qadriyatlarning ustuvorligi kuzatiladi. Bugungi zamonaviy madaniyatda bu xususiyatlar milliy o'zlikni saqlash, madaniy merosni asrash va an'analarni zamonaviy sharoitga moslashtirish jarayonlarida namoyon bo'lmoqda. Masalan, zamonaviy ta'lim va texnologiyalar joriy etilayotgan bir paytda, milliy qadriyatlar va tarixiy xotirani asrab qolishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Sivilizatsion yondashuv madaniyat taraqqiyotini faqat iqtisodiy bosqichlar almashinuvi bilan emas, balki sivilizatsiyalararo muloqot va uyg'unlik jarayoni sifatida izohlaydi. Shu bois, zamonaviy madaniyatda global standartlar bilan bir qatorda mahalliy va milliy madaniy shakllarning saqlanib qolishi sivilizatsion xilma-xillikning ifodasi hisoblanadi. Natijada, sivilizatsion yondashuv formatsion tahlilni to'ldirib, madaniyatning tarixiy uzluksizligi, milliy o'ziga xosligi va global jarayonlar bilan uyg'un rivojlanishini chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu yondashuv madaniyat tarixini o'rganishda kompleks va ko'p qirrali ilmiy metod sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi doirasida shakllangan mehmondo'stlik qadriyati turli tarixiy davrlarda saqlanib qolgan. Ipak yo'li davrida mehmondo'stlik savdo va madaniy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilgan bo'lsa, bugungi globallashuv sharoitida u turizm, xalqaro madaniy muloqot va milliy imidjni shakllantirish vositasiga aylangan. Bu holat sivilizatsion

yondashuvda an'ana mazmunan saqlanib, shaklan zamonaviylashishini ko'rsatadi.

Sivilizatsion yondashuv madaniyatni xalqning ma'naviy xotirasi, urf-odatlarini, diniy qadriyatlari va mentaliteti bilan bog'lanadi. Bu yondashuv madaniyatni faqat iqtisodiy faktlar bilan tushuntirishdan ko'ra yana chuqurroq ijtimoiy-falsafiy kontekstda qarashni talab qiladi. Masalan, Sharq sivilizatsiyasida an'anaviy qadriyatlar va ma'naviyatning ustunligi madaniyatning barqarorligini ta'minlagan bo'lsa, G'arb madaniyatida individualizm va ratsional tafakkur asosiy trend hisoblanadi. Bu farqlar madaniyatning sivilizatsion oqimlarini tahlil qilishda muhim.

Formatsion va sivilizatsion yondashuvlarning o'zaro uyg'unligi. Madaniyatshunos olim A. Mavrulov ta'kidlaganidek, formatsion va sivilizatsion yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi, balki madaniyatni turli rakurslardan o'rganish imkonini beradi. Formatsion yondashuv madaniyatdagi o'zgarishlarning ijtimoiy-iqtisodiy sabablarini ochib bersa, sivilizatsion yondashuv madaniyatning tarixiy uzluksizligi va an'anaviylik mexanizmlarini tushuntiradi. An'anaviylik va zamonaviylik munosabati aynan shu ikki yondashuv uyg'unligi orqali to'liqroq ochib beriladi.

Mazkur tadqiqotda madaniyat taraqqiyoti an'anaviylik va zamonaviylik dialektikasi asosida tahlil qilinib, formatsion hamda sivilizatsion yondashuvlar uyg'unligida yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, madaniyat tarixiy jarayon sifatida uzluksiz rivojlanib, har bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya va sivilizatsion muhitda o'ziga xos mazmun va shakl kasb etadi. An'anaviylik madaniyatning tarixiy xotirasi va barqarorligini ta'minlovchi omil sifatida namoyon bo'lsa, zamonaviylik uning yangilanishi va moslashuvchanligini ifodalaydi.

Formatsion yondashuv doirasida ibtidoiy

davrda madaniyat sinkritik va tabaqalashmagan, quldorlik va feodalizm davrida esa tabaqalashgan va yozma-og'zaki shakllarga bo'lingan, kapitalizm davrida esa ilm-fan, shahar madaniyati va milliy davlatlar shakllanishi bilan yangi bosqichga ko'tarilgan. Kommunistik formatsiyada esa jamoaviylik, ijtimoiy tenglik va mehnat qadriyatlari asosiy tamoyil sifatida namoyon bo'ldi.

Sivilizatsion yondashuv nuqtayi nazaridan esa madaniyatning rivoji faqat iqtisodiy omillar bilan emas, balki tarixiy tajriba, mentalitet, diniy va ma'naviy qadriyatlar bilan ham belgilanishi asoslab berildi. Bu yondashuv madaniyatning milliy va mintaqaviy xususiyatlarini saqlab qolgan holda zamonaviy global jarayonlarga moslashuvini tushuntirish imkonini beradi. Natijada, formatsion va sivilizatsion yondashuvlar bir-birini inkor etmay, balki madaniyat taraqqiyotini chuqurroq anglashda o'zaro to'ldiruvchi metodologik asos sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi muvozanat madaniyat barqaror rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Bu tushunchalar madaniyatning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular bir-biri bilan dialektik bog'liq va shu sababdan to'ldirish va yangi madaniy shakllarni yaratish mumkin. Bu terminlar har bir jamiyatda o'ziga xos tarzda ifodalanadi va madaniy o'zgarishlar jarayonida muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy madaniyat tarixiy formatsiyalar va sivilizatsion tajribalar asosida shakllanib, milliy o'zlikni saqlash, umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish hamda global madaniy muloqotni kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Mazkur tadqiqot natijalari madaniyat tarixini o'rganishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatib, ilmiy-nazariy va amaliy tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Толстов С.П. Древний Хорезм. – Москва: Издательство МГУ, 1948. – 352 с.
2. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Mavrulov A. Madaniyat tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2007.
4. Ochildiyev A. Madaniyat falsafasi. – Toshkent, 2010.
5. Elias N. The Civilizing Process. – Basel, 1939.
6. Burkhanov R.A. Civilization-state: research methodology, essence, main features. – Philosophical and Cultural Analysis journal, 2025.

O'ZBEKISTON DAVLAT SAN'AT VA MADANIYAT INSTITUTI XABARLARI

Ilmiy-nazariy, amaliy-uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy jurnal

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi

Nashrga tayyorlovchi:
Laziza AXMATALIYEVA

Sahifalovchi-dizayner:
Abdug'ani SODIQOV

Bosishga ruxsat etildi: 20.07.2026-yil
Ofset bosma usulda bosildi.
"Arial" garnituras. Bichimi 60×84^{1/8}.
Shartli bosma tabog'i 12,25.
Buyurtma raqami №. Adadi: 100 nusxa.

Manzilimiz: 100164, Toshkent shahri, Mirzo Ulug'bek tumani,
Yalang'och dahasi, 127-a uy. Tel.: 230-28-02, 230-28-03, 230-28-13